
КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ.

Львовское ученое общество имени Шевченка и его вклады въ наученіе Южной Руси.

Недавно кончилось десять лѣтъ со времени какъ Общество Шевченка во Львовѣ (Лембергѣ) преобразовалось въ ученое учрежденіе и обратилось къ энергичной разработкѣ вопросовъ, связанныхъ главнымъ образомъ съ прошлымъ и настоящимъ Южной Руси. Работая въ областяхъ смежныхъ съ русской исторіей, филологіей, этнографіей, оно накопило въ продолженіе этого десятилѣтія въ своихъ многочисленныхъ изданіяхъ значительный запасъ цѣннаго матеріала и научныхъ изслѣдованій, представляющихъ спеціально для русскихъ ученыхъ немалый интересъ, но остающихся среди нихъ весьма мало извѣстными. Хотя Общество имени Шевченка обмѣнивается изданіями съ весьма значительнымъ числомъ ученыхъ учреждений и изданій въ Россіи (отчетъ общества за 1902 годъ перечисляетъ ихъ около 60-ти), этотъ обмѣнъ оказывается, очевидно, недостаточнымъ, и судя по изслѣдованіямъ русскихъ ученыхъ послѣднихъ лѣтъ, имъ остаются болѣею частью неизвѣстными матеріалы и изслѣдованія по изучаемымъ ими вопросамъ, вышедшіе въ изданіяхъ львовскаго Общества. Въ виду этого, я думаю, можетъ быть полезнымъ для нихъ предлагаемый мною обзоръ важнѣйшихъ матеріаловъ и изслѣдованій, заключающихся въ изданіяхъ Общества за истекшее десятилѣтіе. Хотя въ нѣкоторыхъ русскихъ изданіяхъ отъ времени до времени появляются отчеты объ отдѣльныхъ публикаціяхъ Общества ¹⁾, но такой общій и системати-

---

¹⁾ Такъ, не считая болѣе случайныхъ рецензій, „Кіевская Старина“ систематически помѣщаетъ отчеты о „Запискахъ“ общества; въ „Извѣстіяхъ“ отдѣла русскаго

чекій обзоръ будетъ, вѣроятно, нелишнимъ даже 'для лицъ, внимательно слѣдившихъ за изданіями львовскаго Общества, 'а такихъ въ Россіи едва-ли много найдется.

Этому обзору я предпошлю нѣсколько словъ о самомъ Обществѣ и его изданіяхъ.

Общество имени Шевченка (Товариство імени Шевченка) было основано тому тридцать лѣтъ, въ 1873 г. На небольшой основной капиталъ, составившійся изъ пожертвованій (около 7 тысячъ рублей), куплена была типографія. Общество имѣло цѣлью содѣйствовать развитію малорусской словесности путемъ изданія литературныхъ и научныхъ сочиненій, и его назвали именемъ величайшаго и популярнѣйшаго украинскаго поэта Т. Шевченка. Но надеждъ, на него возлагавшихся, оно не оправдало и долго вело вовсе незамѣтное существованіе. Причиною были скудные матеріальныя средства и недостатокъ среди молодой тогдашней русинской интеллигенціи людей, которые могли бы повести энергичную литературную и научную дѣятельность. Нѣкоторое оживленіе въ немъ начинается, когда оно приняло на себя изданіе литературнаго журнала „Зоря“ (1885), долгое время оставшагося единственнымъ литературнымъ малорусскимъ органомъ. Матеріальное положеніе Общества улучшается съ 1890 г. вмѣстѣ съ тѣмъ, удовлетворяя назрѣвшей потребности, является мысль о преобразованіи Общества въ научное учрежденіе, по типу европейскихъ академій наукъ. Въ этомъ смыслѣ Общество было преобразовано въ 1892 г., принявъ названіе „ученого“ (Наукове товариство імени Шевченка), а окончательно это преобразование было завершено въ 1898 г., когда организація его была вполнѣ приближена къ академической. Въ 1892 г. выходитъ первая книжка его научнаго органа—„Записки товариства імени Шевченка, издавництво присвячене науці і письменству українско-русского народу“¹⁾, и Общество принимаетъ на себя изданіе также и юридическаго трехмѣсячника, основаннаго львовскими юристами: „Часопись Правнича“.

Особенное оживленіе научной дѣятельности Общества начинается

языка Академіи Наукъ“ начаты были систематическіе обзоры и напечатаны были обзоры изданій общества за 1898 г.; на страницахъ *Журнала Мин. Нар. Просв.* давались отзывы объ археографическихъ изданіяхъ его.

¹⁾ Въ Галиціи, по старой традиціи, словами „Русь“ „русскій“ означаютъ малорусское, для большей ясности употребляютъ названія „Украина-Русь“, „украинско-русскій“, а велико-русское или русское въ принятой въ Россіи смыслѣ означаютъ словомъ „россійскій“, какъ и поляки.

съ 1895 г. Пишущій эти строки перешелъ въ 1894 г. во Львовъ изъ Кіева, занявъ новооснованную катедру малорусской исторіи, и принялъ на себя завѣдываніе научными изданиями въ Обществѣ. Занимая мѣсто предсѣдательствующаго въ историческомъ отдѣлѣ, а позже (съ 1897 г.)—и президента Общества, я имѣлъ возможность привлечь къ дѣятельному участию къ нему мѣстныя ученые силы, особенно изъ молодыхъ людей, и повліять на развитіе ученыхъ публикацій и органовъ Общества. „Записки“ преобразованы были въ ученый журналъ (1895), основаны отдѣльными публикаціи матеріаловъ археографическихъ, этнографическихъ и энтологическихъ, сборники публикацій отдѣловъ (секцій) Общества—историческаго, филологическаго и естественно-математическаго, и т. д.

Въ настоящее время общество имени Шевченка, какъ я упоминалъ, организовано вполнѣ по типу западно-европейскихъ академій наукъ. Недостаетъ ему только титула академіи, и вѣроятно — долго будетъ недоставать, такъ какъ для этого необходимъ законодательный актъ, а въ нынѣшнемъ положеніи, когда австрійское правительство по отношенію къ русинамъ руководится взглядами поляковъ, а послѣдніе во всякомъ культурномъ приобрѣтеніи русинъ видятъ нарушеніе своего status possidendi,—разсчитывать на такую милость правительства нельзя. Впрочемъ это отсутствіе титула не мѣшаетъ львовскому Обществу развивать очень энергическую ученую дѣятельность и служить важнѣйшимъ культурнымъ очагомъ австрійской Руси, все еще лишенной и тщетно (въ виду указанныхъ политическихъ условій) домогающейся основанія, рядомъ съ существующими польскими, высшихъ учебныхъ заведеній и научныхъ учрежденій русинскихъ.

Администрацію Общества вѣдаетъ правленіе (виділ), избираемое ежегодно общимъ собраніемъ; научная дѣятельность сосредоточена въ „секціяхъ“, состоящихъ изъ дѣйствительныхъ членовъ (избираемыхъ Обществомъ за научныя заслуги). Секцій три: историко-философская (куда входятъ и юридическія науки), филологическая и математическихъ, естественныхъ и медицинскихъ наукъ. Болѣе специальный характеръ имѣютъ комиссіи, составляющія вспомогательные органы секцій: археографическая, этнографическая, юридическая, лингвистическая и медицинская.

Ученыя изданія Общества состоятъ изъ слѣдующахъ серій:

„Записки Науковаго товариства имени Шевченка“—ученый журналъ, посвященный главнымъ образомъ исторіи, исторіи литературы, этнографіи и языку малорусскаго народа. Онъ выходитъ книжками

около 200 страницъ каждые два мѣсяца; въ концѣ 1903 г. вышелъ 56-ой томъ. Здѣсь помѣщаются изслѣдованія и небольшіе матеріалы съ объяснительными примѣчаніями (болѣе мелкіе замѣтки и матеріалы—въ отдѣлѣ *Miscellanea*). Широко и систематически ведется отдѣлъ библіографіи (въ отдѣлахъ научной хроники и библіографіи, въ общей сложности занимающихъ отъ $\frac{1}{3}$ до $\frac{2}{3}$ журнала); здѣсь изъ года въ годъ дается обзоръ содержанія галицкихъ, русскихъ, польскихъ, венгерскихъ и др. журналовъ, заключающихъ какія либо статьи или матеріалы о малорусскихъ земляхъ (около 50 журналовъ среднимъ числомъ); сколько нибудь выдающіяся статьи и публикціи, касающіяся ихъ, также находятъ здѣсь критическую оцѣнку, или по крайней мѣрѣ сообщается ихъ содержаніе; такъ что эти 50 слишкомъ книжекъ Записокъ представляютъ въ общей сложности очень солидную библіографіе *raisonnée* по изученію Южной Руси, свыше 3.000 титуловъ отдѣльныхъ изданій и статей. Особенно много—какъ ни въ какомъ заграничномъ изданіи—дается мѣста ученой литературѣ Россіи. Отъ времени до времени помѣщаются систематическіе обзоры литературы по отдѣльнымъ вопросамъ, не связаннымъ непосредственно съ Южною Русью, а въ 1898—1900 гг. давались обзоры и литературы всеобщей исторіи ¹⁾.

„Записки“ служатъ органомъ исторической и филологической секціи. Кромѣ того каждая изъ нихъ издаетъ ежегодно одинъ томъ *Сборника* (Збірникъ історично-філософичної секції, и такой же филологической), разнаго размѣра, 15 — 30 листовъ; они предназначаются для болѣе обширныхъ по размѣрамъ публикцій или систематическихъ сборниковъ статей. Въ сборникѣ исторической секціи печаталась моя *Исторія Украины* (т. I—IV и VI—VII), въ сборникѣ филологической секціи вышли собранія статей по народной словесности Драгоманова и Дикарева, большая біографія Шевченка Ал. Конисскаго, и др. Подробнѣе о помѣщенныхъ здѣсь трудахъ я буду говорить ниже. Всего вышло до сихъ поръ 7 томовъ историческаго и 6 томовъ филологическаго „Сборника“.

Историческая секція издаетъ еще *Историческую Библіотеку* (Руська історична бібліотека), а филологическая — *литературную* (Українсько-руська бібліотека). Первая начала выходить еще въ 80-хъ

¹⁾ Для первыхъ двадцати томовъ указатель вышелъ въ 1898 г. — „Показчикъ до Записокъ Науковаго товариства імени Шевченка“. Затѣмъ годовые указатели помѣщены въ т. 26, 32, 38, 45 и 53.

годахъ, независимо отъ Общества имени Шевченка, и только позже перешла къ нему, вмѣстѣ съ небольшою субсидіею, которую это изданіе имѣло. Въ немъ помѣщались большею частію переводы выдающихся работъ по исторіи Малороссіи (Костомарова, Антоновича, Владимірскаго-Буданова и другихъ), вышло до сихъ поръ 23 книжки. Съ будущаго года это изданіе имѣетъ служить для публикаціи матеріаловъ и систематическихъ сборниковъ статей, разсѣянныхъ въ рѣдкихъ періодикахъ Галицкой и Угорской Руси. Литературная бібліотека основана недавно, для научнаго изданія украинскихъ классиковъ; вышло три тома, посвященныхъ сочиненіямъ буковинскаго поэта и новеллиста Федьковича.

Для *археологическихъ* публикацій существуютъ двѣ серіи: „Желела (источники) до істори України-Руси“—для документальнаго матеріала—и „Памятки української мови і літератури“—для памятниковъ литературныхъ. Выходитъ ежегодно по одному тому, чередуясь, той то другой серіи. Въ первой, исторической, серіи вышло шесть томовъ (1—5 и 7), въ литературной—три; о помѣщенныхъ въ нихъ матеріалахъ и вводныхъ изслѣдованіяхъ, которыми сопровождается каждый томъ, скажу ниже, въ соответствующихъ отдѣлахъ.

Этнографическіе матеріалы публикуются также въ двухъ серіяхъ: „Етнографічний збірникъ“ посвященъ главнымъ образомъ произведеніямъ народной словесности (фольклору), и заключаетъ тексты ихъ, въ возможно строгой филологической передачѣ. Ежегодно выходитъ два тома этой серіи; всего вышло 15 томовъ, заключающихъ весьма значительное собраніе текстовъ народной словесности. „Матеріяли до українсько-руської етнології“ (вышло шесть томовъ, по тому ежегодно) заключаютъ главнымъ образомъ работы по описательной этнографіи, а также и по археології (палеоэтнології).

„Юридическій Журналъ“ (Часопись Правнича), органъ юридической комиссіи, послѣ десяти лѣтъ существованія (1889—1900, десять томовъ) въ 1900 году былъ преобразованъ въ „юридическо-экономическій“ („Часопись Правнича і Економічна“) —въ концѣ 1903 г. вышелъ двойной томъ VI—VII. Какъ и его предшественникъ, и этотъ „юридическо-экономическій“ журналъ преимущественное вниманіе обращаетъ на дѣйствующее австрійское право, меньше мѣста даетъ теоретическимъ вопросамъ права и отчасти социології; довольно много мѣста удѣляется также бібліографіи. Статьи, посвященные украинствѣ, будутъ упомянуты ниже. Дополненіемъ къ „Журналу“ служить „Юридическая Бібліотека“, гдѣ помѣщаются болѣе обширные,

университетскіе курсы по дѣйствующему праву (въ концѣ 1903 года вышелъ четвертый выпускъ).

Статьи по математическимъ и естественнымъ наукамъ помѣщались сначала въ „Запискахъ“, служившихъ общимъ органомъ Общества; въ первыхъ томахъ Записокъ (кончая т. XIV) заключается нѣсколько математическихъ, естественно-историческихъ и медицинскихъ статей. Съ 1897 онѣ печатаются въ сборникѣ секціи математическихъ, естественныхъ и медицинскихъ наукъ (Збірникъ секціи математично-природописно-лікарскої); въ концѣ 1903 г. вышелъ IX томъ его. Въ 1898—1902 г. медицинскій отдѣлъ выходилъ отдѣльными выпусками какъ особый „Лікарскій Збірникъ“ (6 выпусковъ); здѣсь кромѣ изслѣдованій и наблюденій довольно много мѣста давалось также библиографіи и терминологіи. Теперь онъ соединенъ съ общимъ сборникомъ секціи.

Я долженъ упомянуть также о научно-литературныхъ изданіяхъ Общества. До 1898 г. оно издавало упомянутый выше журналъ „Зоря“, основанный еще въ 1880 г. (1880—1897, 18 томовъ); онъ выходилъ два раза въ мѣсяцъ и предназначался для „семейнаго чтенія“ (съ 1891 г. иллюстрировался—среди иллюстрацій очень много этнографическихъ и историческихъ снимковъ). Въ 1898 г. мѣсто его занялъ „Літературно-науковий Вістникъ“, ежемѣсячникъ, выходящій книжками, по типу западно-европейскихъ *revue*. Каждый выпускъ (10—12 листовъ) состоитъ изъ отдѣловъ беллетристическаго, научно-литературнаго и хроника. Основаніе этого журнала совпало съ весьма сильнымъ оживленіемъ малорусскаго литературнаго творчества въ Галиціи и въ Россіи, и въ свою очередь не осталось безъ замѣтнаго вліянія на него и на повышеніе общаго уровня литературнаго вкуса и культурныхъ запросовъ въ обществѣ. „Вістникъ“ представляетъ очень полную и живую картину литературнаго движенія этихъ годовъ. Въ научно-литературномъ отдѣлѣ и хроникѣ его помѣщено было множество статей по литературной критикѣ и болѣе общаго, руководящаго содержания. Въ дальнѣйшемъ обзорѣ я укажу только нѣкоторые, наиболѣе крупныя работы, охватывающія наибольшую сумму фактовъ литературной и общественной жизни; лица, ближе интересующіяся этими вопросами, могутъ обратиться къ недавно вышедшему указателю „Вістника“ за первые пять лѣтъ его существованія (Покажчикъ зміст Літературно-наукового Вістника томів I—XX, 1898—1902).

О дѣятельности Общества, предлагаемыхъ въ его ученыхъ заведеніяхъ работахъ и научныхъ публикаціяхъ даютъ свѣдѣнія его пе-

риодические бюллетени, издаваемые на малорусскомъ и нѣмецкомъ языкахъ ¹⁾, четыре раза въ годъ (Хроніка українсько-руського Наук. тов. ім. Шевченка и Chronik der ukrainischen Ševcenko-Gesellschaft der Wissenschaften, съ 1900 г.,—прежде эти свѣдѣнія помѣщались въ „Запискахъ“). Ежегодно первый выпускъ этого бюллетеня заключаетъ въ себѣ годичный отчетъ Общества, свѣдѣнія о состояніи библиотеки и другихъ учено-вспомогательныхъ учреждений, списокъ учреждений, состоящихъ въ общеніи изданіями съ Обществомъ и т. п.

Отъ этихъ общихъ замѣчаній я перейду къ систематическому обзору, по группамъ, матеріаловъ и изслѣдованій по изученію прошлаго и настоящаго Южной Руси, заключающихся въ изданіяхъ Общества.

Начиная съ *археологии*, укажу прежде всего нѣсколько статей Фед. Волкова объ известной киевской стоянкѣ: „Донсторическія находки на Кирилловской ул. въ Кіевѣ“ и „Палеолитическія находки на Кирилловской ул. въ Кіевѣ“ ²⁾ (это до сихъ поръ наиболѣе научныя по моему мнѣнію, изслѣдованія, какія появились объ этихъ стоянкахъ), и „Магдаленское искусство на Украинѣ“ ³⁾—статья, посвященная специально орнаментированнымъ мамонтовымъ бивнямъ той же стоянки, которые г. Волковъ относитъ къ эпохѣ Madeleine. Въ ближайшей книжкѣ „Матеріаловъ“ имѣеть появиться большое изслѣдованіе его же о „Домиженской культурѣ“—этой загадочной культурѣ, возбуждившей особенное вниманіе послѣ недавнихъ находокъ В. Хвойки, и до сихъ поръ не выясненной еще относительно своего происхожденія и отношенія къ подобнымъ же болѣе западнымъ находкамъ. Въ связи съ ней стоятъ „Находки въ могилахъ между Веремьемъ и Стретивкою и около Триполья“ ⁴⁾, описанныя Волковымъ же въ небольшой замѣткѣ.

Ранней металлической культуры касаются: моя замѣтка о бронзовыхъ мечахъ изъ Турецкаго повѣта (въ восточной Галиціи, въ Карпатахъ) ⁵⁾—одной изъ немногихъ обслѣдованныхъ находокъ бронзовой

¹⁾ Всѣ изданія Общества выходятъ на малорусскомъ, или какъ принято его теперь называть—украинско-рускомъ языкѣ; на иныхъ языкахъ уставъ Общества позволяетъ печатать его изданія только въ видѣ исключенія.

²⁾ „Передісторичні знахідки на Кирилівській улиці в Кієві“ и „Палеолітичні знахідки на Кирил. ул.“—Матеріали до етнології т. I.

³⁾ „Магдаленське майстерство на Україні“.—Записки т. XLVI (въ русскомъ переводѣ помѣщено въ этомъ году въ Археологической лѣтописи Юж. Россіи, I).

⁴⁾ „Знахідки у могилах між Веремєм и Стретівкою і біля Трипілля“—Матеріали III.

⁵⁾ „Бронзові мечі з Турецького повіту“.—Записки т. XXXIII.

среднедунайской культуры въ Галиціи, и статья о могильникѣ с. Чехъ, въ Бродскомъ повѣтѣ восточной Галиціи ¹⁾)—богатѣйшемъ похоронномъ могильникѣ изъ переходнаго времени отъ каменной къ желѣзной культурѣ, къ сожалѣнію въ концѣ испорченномъ раскопками невѣжественныхъ людей, которымъ было поручено веденіе ихъ. Напластованіе разныхъ культуръ и останки быта великокняжескаго періода описываетъ моя статья о Звенигородѣ, одномъ изъ древнѣйшихъ княжескихъ столовъ Галичины ²⁾); она занимается также и спорнымъ вопросомъ о мѣстоположеніи его. Интересной находкѣ предметовъ древне-русскаго ювелирнаго искусства въ с. Молотовѣ, вмѣстѣ съ монетами XIV в., посвящена другая моя статья ³⁾). Въ замѣткѣ о „серьгахъ кievскаго типа у современныхъ кавказцевъ“ ⁴⁾) указываю я, что ажурныя серьги этого типа (съ тремя бусинами) до сихъ поръ изготовляются туземными ювелирами въ окрестностяхъ Владикавказа.

Нѣсколько моихъ же замѣтокъ посвящены древне-русскимъ и византийскимъ свинцовымъ печатямъ, находимымъ въ восточной Галиціи ⁵⁾). Древне-русскаго искусства касаются еще: мои статьи о трудахъ ак. Кондакова, о миниатюрахъ Трирской псалтири ⁶⁾), и Маріи Грушевской—о распространеніи русскаго искусства въ польскихъ земляхъ ⁷⁾): весьма интересныя свѣдѣнія объ исчезнувшихъ и сохранившихся въ польскихъ земляхъ памятникахъ, созданныхъ южно и западно-русскими мастерами XII—XV вв.

Кромѣ того общій очеркъ археологическихъ памятниковъ быта на

¹⁾ „Похоронне поле в с. Чехах (Бродського повіту)“.—Записки, т. XXXI—II. Этой двойной томъ весь занятъ рефератами по археологiи, исторiи и этнографiи, приготовленными членами Общества им. Шевченка для кievскаго археологическаго съѣзда, но не доложенными на немъ, по извѣстнымъ причинамъ. Томы XXXV—VI посвящены такимъ же рефератамъ по языку и исторiи литературы.

²⁾ „Звенигород галицький, історично-археологічна розвідка“.—Записки, томи XXXI—II.

³⁾ „Молотівське срібло“.—Записки, т. XXV. Это собственно единственный изданная находка этого рода изъ Галиціи.

⁴⁾ Ковтки „кievського типа“ у сучаснихъ Кавказців.—Записки, т. XXXVII. Въ эти статьи снабжены довольно хорошими снимками.

⁵⁾ „Печатки з олодійъ Галича“.—Записки, т. XXXIII; „Печатка м. Константина з Звенигорода“, т. XXII (также въ статьѣ о Звенигородѣ, вмѣстѣ съ тремя другими); „Печатка з Ступищ“.—т. XXXI—II.

⁶⁾ „Праці Н. Кондакова в исторiї староруської штуки“—Записки, т. XL, „Кievські мініатюри при Трирській псалтири“.—ib., т. XLXI.

⁷⁾ „Причини до исторiї руської штуки въ давній Польщі (етнографічні)“—ib., т. LI.

южно-русской территории, очерки культуры по археологическим данным, а также древне-русского искусства вошли в мою Историю Украины, о которой ниже. Цѣльныя указанія или поправки заключаются въ нѣкоторыхъ археологическихъ публикаціяхъ, какъ, напримѣръ, рецензія Ястребова на „Курганы“ гр. Бобринскаго (Записки, т. VII), В. Доманицкаго, объ археологическихъ картахъ Волынской и Подольской губерній (т. I) и др.

Моей *Исторіи Украины* ¹⁾ вышло до сихъ поръ четыре тома, обнимающихъ время до конца XVI вѣва; послѣдующее я разсчитываю представить въ дальнѣйшихъ четырехъ томахъ. Первый томъ начинается исторіею территории — обзоромъ археологическихъ слѣдовъ челоуѣка на территории отъ Карпатъ до Кавказа, отъ палеолитической культуры до исторической — еллинско-сарматской. Разборомъ вопроса о прародинѣ индо-европейскихъ и въ частности — славянскихъ племенъ устанавливаются исходныя точки позднѣйшей славянской колонизаціи (насколько это возможно при современныхъ данныхъ) и затѣмъ обозрѣвается не-славянская колонизація южно-русской территории: греческая колонизація Черноморья, иранская степная (скифы, сарматы, аланы), аракійская, къ которой можно съ наибольшою вѣроятностью зачислить древнѣйшія карпатскія племена, германская (бастарны и готы) и наконецъ азиатская, турецко-финская миграція (гунны, болгары, хазары, авары, угры, печенѣги) ²⁾. Вторая глава заключаетъ очеркъ славянской колонизаціи южно-русской территории — исторію заселенія и обзоръ расселенія отдѣльныхъ племенъ на этой территории; довольно много мѣста дано установленію западной и юго-западной границъ южно-русской колонизаціи (наименѣе яснымъ въ нашихъ историческихъ источникахъ); заканчивается глава обзоромъ утратъ, понесенныхъ южно-русскою колонизаціею подъ напоромъ печенѣжской орды ³⁾. Третья глава посвящена культурѣ и быту южно-русскихъ племенъ въ періодъ расселенія и образованія государства, на осно-

¹⁾ „Исторія України — Руси, т. I, 1898 — до початку XI віка“, ст. IV+496 (Збірник іст.-філ. секції, т. I). Т. II, 1899, „XI—XIII віки“, ст. 403 (Збірник, т. II). Т. III, 1900, „до року 1340“, ст. 700, (Збірник т. III и IV). Т. IV, 1903, „XIV—XVI віки—відносина політичні“, ст. 532 (Збірник т. VI и VII). Первые томы уже разошлись и съ новаго года начнеть выходить новое изданіе, съ котораго будетъ сдѣланъ и нѣмецкій переводъ, для изданія, предпринятаго фирмою В. G. Teubner въ Лейпцигѣ.

²⁾ Ст. 1—91 и 341—378 (примѣчанія).

³⁾ Ст. 92—143 и 371—391.

ваніи данныхъ лингвистическихъ, археологическихъ и историческихъ: хозяйство и промышленность, бытъ, торговля, человекъ—физическій и психическій типъ его, религиозное міросозерцаніе, обряды похоронные и свадебные, семейная жизнь и общественная организація ¹⁾. Въ четвертой главѣ представлена исторія образованія Русскаго (Кіевскаго) государства—указываются слабыя стороны нашей лѣтописной традиціи и затѣмъ сообщаются свѣдѣнія о началкахъ государственной организаціи, независимо отъ теоріи варяжскаго начала Руси: собраны древнѣйшія извѣстія о Руси, указанія на процессъ образованія территоріи Кіевскаго государства, а затѣмъ дается обзоръ его исторіи въ X столѣтіи (Олеги, Игорь, Ольга, Святославъ) ²⁾. Сюда же относятся два экскурса въ концѣ тома: о Начальной лѣтописи ³⁾ и о норманской теоріи въ исторической литературѣ (исторія и критика норманизма) ⁴⁾. Послѣдняя глава посвящена завершенію зданія Кіевскаго государства—при Владимірѣ ⁵⁾.

Второй томъ состоитъ изъ двухъ частей—первая (I—III главы) даетъ исторію Кіевскаго государства, его разложенія и упадка, до половины XIII в. ⁶⁾; вторая состоитъ изъ очерковъ, посвященныхъ отдѣльнымъ южно-русскимъ землямъ—Кіевской (къ которой присоединенъ небольшой очеркъ Турово-пинской), Черниговской и Переяславской, ихъ территоріи, исторіи, культурной и общественной жизни (главы IV и V) ⁷⁾. Послѣдняя глава посвящена степному Черноморью, остаткамъ южно-русской колонизаціи въ степи и колонизаціи тюркской (печенѣги, торки, половцы, ихъ колоніи на Руси, приходъ монголо-татаръ).

Очеркомъ галицко-волинскихъ земель начинается третій томъ; особый отдѣлъ, представляющій интересъ полной новизны, посвященъ угорской Руси—здѣсь собраны указанія венгерскихъ документовъ XII—XIII вѣковъ объ угорскихъ провинціяхъ, заселенныхъ русинами ⁸⁾. Слѣдующая глава посвящена исторіи, Галицко-волинскаго государства

¹⁾ Ст. 144—229 и 392—411.

²⁾ Ст. 290—300 и 412—426.

³⁾ Ст. 439—459.

⁴⁾ Ст. 460—479.

⁵⁾ Ст. 301—341 и 426—438.

⁶⁾ Ст. 1—180 и 307—348.

⁷⁾ Ст. 183—267 и 348—361.

⁸⁾ Ст. 1—110 и 447—523.

XII—XIV вѣковъ (до 1340 года ¹⁾), третья—судьбѣ Поддѣпровья подъ верховенствомъ татаръ, сопровождавшимся полнымъ упадкомъ государственной жизни и культуры здѣсь ²⁾. Вторая половина тома (около 320 стр.) заключаетъ въ себѣ очеркъ политическаго и общественаго устройства, экономическихъ условий, быта и культуры южно-русскихъ земель въ періодъ самостоятельной государственной жизни ихъ (X—XIV вѣковъ): государственная система и между-княжескія отношенія, политическая организація земель, князь и вѣче, администрація и судъ, церковь и церковное управление; общественный строй—сословія; экономическія отношенія; право какъ культурно-бытовое явленіе; частный бытъ—семейная жизнь, современные пороки въ представленіи церковной литературы и вліяніе христіанства; церковная жизнь; искусство, просвѣщеніе, книжность и литературное творчество.

Томъ IV посвященъ внѣшнимъ политическимъ событіямъ XIV—XVI вѣковъ, вліявшимъ на судьбу южно-русскихъ земель и приведшимъ въ концѣ концовъ къ тому, что южно-русскія земли объединены были подъ властью Польскаго королевства. Первая глава его посвящена исторіи оккупации южно-русскихъ земель великимъ княжествомъ Литовскимъ и королевствомъ Польскимъ въ XIV вѣкѣ и ихъ борьбы за галицко-волыскія земли ³⁾. Вторая открывается польско-угорскимъ споромъ за Галицію и затѣмъ переходитъ къ событіямъ конца XIV и начала XV вѣка, которыя могущественно повліяли на отношенія Руси, Литвы и Польши и опредѣлили ихъ исторію въ дальнѣйшихъ столѣтіяхъ: уніи 1385 года и трактату о присоединеніи земель великаго княжества Литовскаго непосредственно къ Польшѣ; оппозиціи этой „инкорпораціи“ въ в. кн. Литовскомъ, съ Витовтомъ во главѣ; уничтоженію почти самостоятельныхъ княжествъ, изъ которыхъ состояли южно-русскія земли великаго княжества Литовскаго и обращенія ихъ въ простыя провинціи ⁴⁾. Третья глава описываетъ борьбу южно- и западно-русскаго князя и боярства съ непріязненной имъ политикой литовско-польскаго правительства, конфликты автономической программы литовской аристократіи съ централистическою политикой Польши; особый отдѣлъ говорить о

---

¹⁾ Ст. 111—204 и 523—578.

²⁾ Ст. 205—238 и 578—594.

³⁾ Ст. 1—87 и 357—411.

⁴⁾ Ст. 88—156 и 411—441.

судьбѣ Черноморья, образованіи Крымской орды, ея отношеніяхъ къ польско-литовскому государству и татарскихъ опустошеніяхъ, которыя начинаются съ началомъ XV вѣка ⁴⁾). Последняя глава посвящена довершенію уніи и присоединенію остальныхъ южно-русскихъ земель къ Польшѣ ⁵⁾). Рядомъ къ этому обзору вѣдшихъ отношеній составить томъ V, посвященный общественной и культурной эволюціи южно-русскихъ земель въ литовско-польскій періодъ—почти оконченный, онъ начнетъ выходить, вѣроятно, черезъ годъ.

Я позволилъ себѣ подробнѣе представить схему моего курса, такъ какъ, за исключеніемъ недавно напечатаннаго въ Киевской Старинѣ обзора первыхъ трехъ томовъ, я совершенно не встрѣчалъ въ русской научной литературѣ никакихъ свѣдѣній о немъ; между тѣмъ лица занимающіяся исторіею древней Руси и западно-русской исторіею, могутъ въ немъ найти не одно полезное указаніе ⁶⁾).

Отдѣльныя статьи для *древнѣйшаго* періода исторіи южно-русской территоріи и славянства укажу слѣдующія: Паночовнаго о греческихъ колоніяхъ Кубанскаго побережья ⁴⁾), мою статью объ Антахъ ⁵⁾), М. Кордубы о государствѣ Само ⁶⁾) и Э. Кузели обзоръ новѣйшей литературы по древнѣйшей исторіи славянства и пересмотръ выдвинутыхъ ею вопросовъ ⁷⁾). Для исторіи древней Руси: Г. Величка о политическихъ и культурныхъ отношеніяхъ Руси и Византіи ⁸⁾) (дѣльная компіляція); М. Кордубы объ общественныхъ классахъ и по-

¹⁾ Ст. 156—282 и 441—480.

²⁾ Ст. 283—356 и 480—496.

³⁾ Изъ отзывовъ заграничныхъ позволю себѣ привести нѣсколько строкъ изъ отчета берлинскаго профессора Брайнера въ Archiv für Slavische Philologie (т. XXII, с. 293) о первыхъ двухъ томахъ Исторіи: der Verfasser ist ausserordentlich belesen, zeigt kritischen Takt, sichere Schulung und Methode und hat uns ein schönes, verlässliches, lesbares Werk geschaffen, dem gleiches lange nicht jede, auch ältere slavische Litteratur zur Seite stellen kann. Въ виду такого отзыва посторонняго и достаточно авторитетнаго ученаго думаю, что и русскимъ читателямъ моя Исторія могла бы послужить съ нѣкоторою пользою, особенно для тѣхъ отдѣловъ южно- и западно-русской исторіи, которые включаются обыкновенно въ русскую исторію.

⁴⁾ Стародавні грецькі колонії боспорські в межах теперішньої Кубанської області та суміжних з нею місць. Записки т. II (вышла, кажется, и по русски).

⁵⁾ Анти (Antae, Antes). Записки т. XXI.

⁶⁾ Перша держава славянська. Записки т. XIII.

⁷⁾ Нові праці над історією початків Славянства. Записки т. LII и LIV.

⁸⁾ Політичні й торговельні взаємини Руси і Византії в X і XI стол. Записки т. VI.

литических партияхъ въ Галицкомъ княжествѣ до половины XIII ст. ¹⁾ (нѣсколько интересныхъ наблюдений, выкупающихъ ошибки и натяжки въ другихъ случаяхъ); мон—о галицкомъ боярствѣ XII—XIII в. ²⁾ (процессъ сформированія замкнутого боярскаго класса и причины его могущества) и о движеніи общинъ XIII вѣка, направленномъ противъ княжеско-дружиннаго строя ³⁾; Б. Барвинскаго о Пресбургскомъ съѣздѣ Даниила съ кор. Белою ⁴⁾; мой критическій разборъ грамотъ кн. Льва, которымъ приписывалась подлинность предшествующими изслѣдователями ⁵⁾. Здѣсь же упомяну о статьяхъ Дикарева по сравнительной миеологiи: „Миеологическіе отрывки“, „Отрывки изъ греко-славянской миеологiи“ ⁶⁾ и др.

Начало исторической хрестоматiи, заключающее важнѣйшіе отрывки изъ источниковъ южно-русской исторiи IX—X и первой половины XI вѣка, съ вводными замѣчаніями и комментариемъ, издалъ я въ 1895 году отдѣльною книжкою подъ заглавіемъ: „Вѣтки з жерел до исторiи України-Руси“ (кончается Скалицею-Кедреномъ и сагами). Отдѣльныхъ источниковъ древне-русской исторiи касаются статьи: Ник. Шухевича о договорахъ Руси съ греками ⁷⁾; К. Левицкаго изданіе Русской Правды (по Карамзинскому списку), съ небольшимъ введеніемъ ⁸⁾; мое изслѣдованіе о хронологiи Галицко-волинской лѣтописи—заключаетъ въ себѣ общій анализъ, разборъ датъ отдѣльныхъ событiй и хронологическій указатель къ лѣтописи, сдѣланный на основанiи этого разбора ⁹⁾. Той же лѣтописи посвящено нѣсколько болѣе мелкихъ замѣтокъ ¹⁰⁾.

¹⁾ „Сусильні верстви та політичні партіи в Галицькiм князiствi до половини XIII ст.“ Записки т. XXXI—XXXII.

²⁾ „Галицьке боярство XII—XIII в.“ Записки т. XX.

³⁾ „Громадський рух на Україні-Руси в XIII в.“ Записки т. I.

⁴⁾ „Пресбурзький зiзд в справi сподчини по Бабебергах“. Записки т. III.

⁵⁾ „Чи масмо автентичні грамоти кн. Льва?“ Записки т. XLV.

⁶⁾ Онѣ изданы, вмѣстѣ съ другими аналогическими статьями Дикарева, въ т. VI Сборника филолог. секціи, посвященномъ пѣтiкомъ литературному наслѣдiю талантливого самоучки-филолога.

⁷⁾ „О договорахъ Руси з греками“. Часопись правнича т. II (1890).

⁸⁾ „Правда Руска, памятникъ законодатий права руского“. Часоп. Права. т. V.

⁹⁾ „Хронологiя подiй Галицько-волинської лiтописи“. Записки т. XLI.

¹⁰⁾ Мон: „Примiтки до тексту Галицько-волинської лiтописи“. Записки т. VIII, и „До справи хронологiчної звязи в Галицько-волинській лiтописи“ (по поводу статьи Барвинскаго о Пресбургскомъ съѣздѣ)—*ibid.* т. LI, Б. Барвинскаго: „Ким свидчив ся Отокар“—*ibid.* т. XLVII.

По исторіи послѣдующихъ столѣтій (литовско-польскаго періода) имѣемъ статьи: П. Иванова о послѣднихъ Романовичахъ и Болеславѣ Тройденевичѣ ¹⁾; Ом. Терлецкаго о галицкихъ событіяхъ по смерти Болеслава ²⁾; для времени Владислава Опольскаго я издалъ нѣсколько его неизданныхъ грамотъ ³⁾; для XV вѣка: моя замѣтка о характерѣ власти кievскихъ князей XV вѣка (двѣ неизданныхъ грамоты великаго князя Казимира, указывающія на возможность для великаго князя вмѣшиваться во внутреннее управление кievскаго князя) ⁴⁾, и большая статья Рудницкаго о татарско-турскихъ походахъ на Галицію въ концѣ XV вѣка и организаціи обороны ⁵⁾. Для исторіи общественныхъ отношеній—экономическихъ и юридическихъ формъ этого времени изданы мною: нѣсколько кievскихъ документовъ XV и XVI вѣковъ ⁶⁾, рядъ старѣйшихъ инвентарей, конца XV и начала XVI вѣка (подольскихъ замковъ, львовскаго, перемышльскаго, ратенскаго староствъ) ⁷⁾ и двѣ крестьянскія продажныя записи начала XVI вѣка съ западной окраины Галицкой Руси ⁸⁾. Для половины XVI вѣка источниками огромной важности представляютъ люстраціи южно-русскихъ земель, принадлежавшихъ къ Польскому королевству. Въ публикаціи: „Жерела до исторіи України-Руси“, въ четырехъ томахъ, я издалъ цѣликомъ люстрацію 1564—1565 и 1569—1570 годовъ, опустивъ лишь нѣсколько описей, изданныхъ кievскому археографическою комиссіею (проф. Владимірскимъ-Будановымъ и мною). Онѣ обнимаютъ Галицію, Подольскую, Холмскую и Белзскую земли и сообщаютъ весьма цѣнныя свѣдѣнія объ экономическихъ, юридическихъ и національныхъ отношеніяхъ этихъ земель. Въ качествѣ введеній къ этимъ томамъ я помѣстилъ изслѣдованія объ экономическомъ состояніи крестьянъ въ королевскихъ помѣстьяхъ Галиціи половины XVI вѣка, на основаніи казѣ

¹⁾ „Картезъ з исторіи Волини на чачатку XIV в.“. Записки т. II.

²⁾ „Політичні події на Галицькій Руса в р. 1340. по смерти Болеслава-Юрія II“. Записки т. XII.

³⁾ „Кілька грамот Возодслава Опольського“. Записки т. LI.

⁴⁾ „До питання про правно-державне становище кievськихъ князів XV в.“ Записки т. XXXI—XXXII.

⁵⁾ „Руські землі Польської корони при кінці XV в.—ворожі напади й організація пограничної оборони“—*ibid.* XXXI—XXXII.

⁶⁾ „Кілька кievськихъ документів XV—XVI в.“—*ibid.* т. XI.

⁷⁾ „Описъ подільськихъ замків 1494 р.“. Записки т. IX; „Описъ львівського замку з р. 1495“,—т. XII; „Описъ перемышльського староства 1494—1497 р.“,—т. XIX; „Описъ ратенського староства 1500—1512 р.“,—т. XXVI.

⁸⁾ „Два селянські контракти куппа-продажі з початку XVI в.“. Записки т. L.

этих люстрацій, такъ и многочисленныхъ инвентарей, списанныхъ и приготовленныхъ мною для изданія въ той же публикаціи Общества ¹⁾).

Упомяну еще свою замѣтку о матеріалахъ, хранящихся въ архивѣ короннаго скарба (теперь Варшавской казенной палаты) ²⁾, обширныя рецензіи на описанія южно-русскихъ земель Ал. Яблоновскаго ³⁾ и нѣкоторые болѣе мелкіе матеріалы ⁴⁾.

Сферы культурныхъ, религіозныхъ и бытовыхъ отношеній этого времени касаются статьи: А. Лотоцкаго о западно-русскихъ крылосахъ ⁵⁾, моя и доктора Прохаски о положеніи православной церкви въ Польшѣ ⁶⁾; обширное изслѣдованіе, еще незаконченное, Ал. Сушка о Бенедиктѣ Гербестѣ, какъ одномъ изъ предтечъ церковной уніи XVI вѣка, съ общимъ очеркомъ состоянія католической и православной церкви въ Польшѣ въ XVI вѣкѣ—вмѣсто введенія ⁷⁾; матеріалы—замѣтки о родѣ Бибельскихъ, собранные львовскимъ католическимъ архіепископомъ Прохницкимъ (однимъ изъ представителей ополяченнаго и окатоличеннаго галицкаго боярства) ⁸⁾; записки объ обращеніи православныхъ въ католичество изъ самборской метрики конца XVI вѣка (мною православныхъ плѣнниковъ изъ московской войны) ⁹⁾. О

¹⁾ Эти тома „Жерел“ пѣють свой отдѣльный титулъ: „Описъ королѣвдинъ в руськихъ земляхъ XVI віку“. Въ т. I—III издача люстрація 1564—1565 гт., т. IV (седьмой томъ „Жерел“) заключаєть люстрацію 1569/70 г. (болѣе короткую, сравнительно съ предшествующей). Въ предисловіяхъ помѣщены статьи: въ I т. объ экономическомъ положеніи крестьянъ Галицкаго Подгістровья; во II т.—то же о старостѣ Перемишльскомъ, въ III т.—о Савоцкомъ, въ IV—о Львовскомъ старостѣ.

²⁾ „Архивъ скорбу коронного в Варшаві“. Записки т. VI.

³⁾ Моя рецензія на его описаніе Кієвщины и Брославщины (въ XXII т. *Źródła*) въ Запискахъ т. XVII (написана для комитета по присужденію премій литературной кассы), рецензія Томашинскаго на галицкіе матеріалы (т. XVIII *Źródła*), *ibid.* т. LI.

⁴⁾ Мочульскій „Привилей м. Миколаева“. Записки т. XLIII. Грушевскій „Кілька документів з життя Забужської Руси“—*ibid.* XXVIII, и „Два документи до внутрішньої історії в. кн. Литовського в XVI в.“—XIII, и др.

⁵⁾ Соборні крылоси на Україні й Білій Русі в XV—XVI в. Записки т. IX.

⁶⁾ Моя замѣтка: „До історії руського обряду в давній Польщі“ (грамота короля Сигизмунда, упоминающая о запрещеніи православнымъ строить новыя церкви).—Записки т. XXVII, возраженія доктора Прохаски (о свободѣ православнаго исповѣданія) и мои замѣчанія на нихъ—подъ тѣмъ же титуломъ въ т. XXX (ниже даю только номера томовъ—подразумѣваются записки).

⁷⁾ „Предтеча уніи“—*ib.* LIII и LV.

⁸⁾ „Причины до історії роду Бибельскихъ, зібрані архідіаксупом Яномъ Прохницкимъ, подав Ар. Крижановскій, до друку приладив М. Грушевскій“—т. XLVIII.

⁹⁾ „Метрика самбірська, подробиці з відносно релігійнихъ“, под. М. Грушевскій—т. VIII.

положеніи православнаго сельскаго духовенства, экономическомъ и юридическомъ—моя статья, основанная на документахъ Самборскаго края, съ приложеніемъ самыхъ документовъ первой половины XVI вѣка ¹⁾, и позднѣйшіе подобныя же матеріалы, сообщенныя Мих. Зубрицкимъ ²⁾.

Много дають изданія Общества для исторіи козачества. Разъясненію вопроса о началѣ и первоначальной организаціи козачества посвящена моя статья: Замѣтки по исторіи козачества ³⁾, его же касаются двѣ другія небольшія мои статьи: о козакахъ 1470 гт., упомянутыхъ въ кодексѣ генуезскихъ колоній ⁴⁾ и о гетманѣ Богданкѣ Рожинскомъ ⁵⁾ и Е. Барвинскаго о набѣгѣ козаковъ на Очаковъ въ 1545 г. (неизданные документы) ⁶⁾. Далѣе, того же Барвинскаго о сношеніяхъ съ козаками императора Рудольфа II и папы Климента VIII (1593—1594) ⁷⁾, мои матеріалы для исторіи движенія 1590-хъ гт. ⁸⁾ и аналогическій документъ, изданный В. Доманицкимъ ⁹⁾. Исторію козачества отъ возстанія 1625 и кончая возстаніемъ 1630 г. обобщаетъ Ст. Рудницкій въ двухъ статьяхъ, обширныхъ и весьма цѣнныхъ количествомъ собраннаго матеріала и солидностью метода ¹⁰⁾: написанную студентомъ, онъ сдѣлалъ бы честь и болѣе опытному ученому (вмѣстѣ съ указаннымъ ниже изслѣдованіемъ Томашиевскаго это наилучшія работы, какія вышли изъ моего историческаго семинарія); хотя авторъ ограничился только изданнымъ матеріаломъ, онъ ввелъ рядъ новыхъ фактовъ и подробностей событій и многому далъ новое освѣщеніе. Участію козаковъ въ московской войнѣ 1633—1634 гт. посвящена статья Ол. Целевича ¹¹⁾, заключающая въ себѣ и нѣкоторые неизданные матеріалы. Много сдѣлано для исторіи эпохи Хмельницкаго.

¹⁾ „Сторінка з історії сільського духовенства“—т. XXXIV.

²⁾ „Кілька документів до історії сільського духовенства в Галичині XVII—XVIII в.“—т. LI и одинъ такой документъ, нмъ же сообщенный въ т. XXV.

³⁾ „Примітки до історії козацтва“—т. XXII.

⁴⁾ „Козаки в 1470 рр.“—выидеть въ т. LVII.

⁵⁾ „Гетьман Богданко“—т. XVI.

⁶⁾ „Набіг козаків на Очаків 1545 р.“—т. XVІІІ.

⁷⁾ „Причинки до історії вносів цісаря Рудольфа II і папи Климента VIII з козаками рр. 1593 и 1594“—т. X.

⁸⁾ „Матеріали до історії козацьких рухів 1590-х рр.“—т. XXXI—II.

⁹⁾ „Причинки для історії повстання Наливайка“—т. XI.

¹⁰⁾ „Козацько-польська війна 1625 р.“—т. XVII, „Українські козаки в 1625—1630 рр.“—т. XXXI—XXXII.

¹¹⁾ „Участь козаків в Смоленській війні 1633—1634 рр.“—т. XXVIII.

Въ 250-ю годовщину этого грандиознѣйшаго народнаго движенія (въ 1898 г.) двойной томъ Записокъ (XXIII—XXIV) былъ цѣлкомъ посвященъ его исторіи. Въ него вошли: мой этюдъ объ этомъ движеніи ¹⁾, затѣмъ обширная и очень хорошая, на основаніи совершенно новаго матеріала (собраннаго самимъ авторомъ) написанная работа Ст. Томашивскаго о народныхъ движеніяхъ въ Галиціи въ 1648 году (въ прежнихъ историческихъ работахъ эти движенія были обследованы очень мало ²⁾; интересная статья Ив. Франка о современной поэтической литературѣ Хмельницчины ³⁾, Ст. Рудницкаго разборъ извѣстій о Хмельницчинѣ въ новоизданной хроникѣ Темберскаго ⁴⁾, и нѣсколько меньшихъ замѣтокъ ⁵⁾ и рецензій. Матеріалы изъ галицкихъ архивовъ для эпохи Хмельницкаго, собранные С. Томашивскимъ и отчасти (для 1648 г.) использованные имъ въ упомянутой статьѣ, вышли въ 1889—1901 г. въ двухъ томахъ въ серіи „Жерела до історіі України-Руси“, т. IV и V ⁶⁾; въ качествѣ вводныхъ статей помѣщены имъ при этихъ томахъ два изслѣдованія: о дѣятельности галицкихъ сеймиковъ въ эпоху Хмельницчины ⁷⁾ и о перемѣнахъ, произведенныхъ этимъ движеніемъ въ колонизаціи сѣверо-восточной Галичины (Львовской земли) ⁸⁾. Здѣсь же нужно упомянуть его статью о роли львовскаго мѣщанства въ эпоху Хмельницкаго и его бытовыхъ отношеніяхъ ⁹⁾.

Время Хмельницкаго захватываетъ также интересная статья Ом. Терлецкаго объ оккупациі козаками смежныхъ территорій Бѣлоруссіи и причинахъ извѣстнаго конфликта ихъ съ московскимъ правитель-

¹⁾ „Хмельницкій и Хмельницчина, историчный ескізъ“; въ 1901 г. онъ вышелъ вторымъ издавіемъ, во Львовѣ же.

²⁾ „Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.“.

³⁾ „Хмельницчина 1648—1649 років у сучаснихъ виразахъ“.

⁴⁾ „Нове жерело до історіі Хмельниччини“.

⁵⁾ Томашивскій—Першій завинний листъ Хмельницкаго, Франко о драмѣ Тимона Заборовскаго Bohdan Chmielnicki, и др.

⁶⁾ Эти томы имѣютъ второе заглавіе: „Матеріалы до історіі Галичини“, первый томъ заключаетъ галицкіе документы 1648—1649 гг., второй—1649—1651. Нѣкоторые документы по исторіи Хмельниччины изданы Томашивскимъ еще въ XIV т. Записокъ подъ заглавіемъ: „Матеріалы до історіі Хмельниччини“.

⁷⁾ „З життя галицько-руськихъ соймків, 1648—1649“—Жерела т. IV.

⁸⁾ „Погляд на стая людности в Львівській землі в половині XVI ст.“—Жерела т. V.

⁹⁾ „Самуї Кухевичъ, райца львівський і його записна книга“—Записки т. XV.

ствомъ ¹⁾). Политикѣ послѣдняго изъ его сподвижниковъ и носителей его идеи посвящена статья Ол. Целевича о сношеніяхъ Дорошенка съ польскимъ правительствомъ ²⁾, основанная на матеріалахъ хотя и изданныхъ, но не использованныхъ до сихъ поръ въ историографіи Украины. Л. Ч. даетъ общій обзоръ отношеній, созданныхъ 1654 годомъ—противорѣчивъ стремленій украинскаго общества съ политическо-московскаго правительства (не совсѣмъ полная, но полезная сводка матеріала) ³⁾. Е. Радакова на основаніи изданныхъ и неизданныхъ источниковъ описываетъ одну изъ тягчайшихъ натуральныхъ повинностей, возложенныхъ на козаковъ русскимъ правительствомъ—по устройству Ладожскаго канала ⁴⁾. Повднимъ отголоскомъ украинской автономіи и козацкой традиціи посвящены: моя замѣтка о поѣздѣ Капписта въ Берлинь, съ цѣлью склонить берлинскій дворъ къ совмѣстнымъ дѣйствіямъ съ Украиною противъ русскаго правительства ⁵⁾, и статья С. Томашевскаго о „козацкомъ“ движеніи 1855 г. ⁶⁾.

По исторіи галицкихъ „опришковъ“ XVIII вѣка изданы были (въриѣе—переизданы) статьи Юл. Целевича въ XX т. Исторической библіотеки ⁷⁾ и сборникъ пѣсенъ и разсказовъ о Мир. Штоль и другихъ опришкахъ ⁸⁾. Для исторіи „колівщини“: замѣтка покойнаго Ал. Маркевича, гдѣ онъ указываетъ на нѣкоторыя неиспользованныя извѣстія о вождяхъ коливщины ⁹⁾, безбѣзъинтересный памфлетъ, сообщенный О. Макарушкою ¹⁰⁾, и приготовленные къ печати записки и письма униатскихъ монаховъ объ уманской катастрофѣ ¹¹⁾.

¹⁾ „Козаки на Білій Русі в 1654—1656 р.“ т. XIV.

²⁾ „Причини до аносни Петра Дорошенка в Польщю в 1670—1672 р.“—т. XXV.

³⁾ „Україна після 1654 р.“—т. XXIX и XXX.

⁴⁾ „Українські козаки на Ладозькім каналі“—т. XII.

⁵⁾ „Секретна місія Українці в Берлині 1791 р.“—т. IX.

⁶⁾ Записки т. XLV, библ. с. 27—она вышла отдѣльнымъ изданіемъ подъ заглавіемъ: „Кнївська козачина 1855 р.“.

⁷⁾ „Опришки, эти Юл. Целевича“,—Руська исторична библіотека т. XX, 1897; тутъ напечатаны: Про Ол. Довбушка та його попередників і поступників; Ще де що про Ол. Довбушка і його поступників; Дальші вѣсти про опришків; Остатні историчні вѣсти про опришків XVIII ст. Это до сихъ поръ важнѣйшія статьи по исторіи этого галицкаго гайдучества.

⁸⁾ „Опришок Мирон Штола“—Етнографічний Збірникъ т. V.

⁹⁾ „До біографіи гайдамаків Зелізняка й Чорная“—Записки т. XLV.

¹⁰⁾ Suprlika Susewogów Gonty u Zelezniaka—т. VI.

¹¹⁾ „Василиянські записки й листи про Коливщину, подав Ар. Крижавовський,

Культурнымъ и религіознымъ отношеніямъ Галиціи XVIII и первой половины XIX вѣка посвященъ весь пятый томъ Сборника исторической секціи ¹⁾; я перечислю только главнѣйшія статьи и матеріалы этого интереснаго сборника: матеріалы для характеристики быта галицкаго сельскаго духовенства XVIII вѣка, собранные М. Зубрицкимъ ²⁾; о борьбѣ духовенства съ народными вѣрованіями, нѣсколько матеріаловъ, съ предисловіемъ Ив. Франка ³⁾; матеріалы по исторіи народныхъ школъ конца XVIII и первой половины XIX вѣка, собранные Ю. Кмитомъ, Ив. Левицкимъ и Ив. Франкомъ; очеркъ развитія школьнаго дѣла въ Галиціи, Ив. Левицкаго ⁴⁾; о первомъ просвѣтительномъ обществѣ (въ Перемышлѣ, 1816—1818), Ив. Франка ⁵⁾ и его же о нѣкоторыхъ неизданныхъ учебникахъ начала XIX вѣка ⁶⁾. Кромѣ этого сборника упомяну: выборки изъ приходскихъ галицкихъ книгъ конца XVIII вѣка, сдѣланныя И. Франкомъ (болѣе интересныя въ культурномъ или бытовомъ отношеніи распоряженія властей) ⁷⁾; Ив. Левицкаго галицко-русскую бібліографію 1772—1800 гг. ⁸⁾; меморіаль диссидентовъ, предложенный польскому сейму въ 1791 г. (сообщенный М. Галушницкимъ) ⁹⁾; наконецъ — статью Ал. Лотоцкаго о положеніи бѣлаго духовенства въ XVIII вѣкѣ въ Малороссіи сравнительно съ Россією ¹⁰⁾.

Экономическимъ и общественнымъ отношеніямъ конца XVIII и начала XIX вѣка посвящены слѣдующія статьи: Ив. Франка, о хозяй-

до друку приладивъ М. Грушевський—т. LVI. Имя открывается серія: „Матеріали до исторіи Коливіянина“.

¹⁾ „Матеріали до культурної исторіи Галицької Русі XVIII і XIX віку, зібрані М. Зубрицьким, Ю. Кмитом, І. Кобиляцьким, Ів. Левицьким і Ів. Франком, видані під редакцією І. Франка“, 1902.

²⁾ „Знадоби для характеристики життя сільського гр.-кат. духовенства в Галицькій Русі в XVIII в.“.

³⁾ „Руське духовенство в боротьбі з народними віруваннями при кінці XVIII в.“.

⁴⁾ „Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині в рр. 1772—1800, і розвій русько-народного шкільництва в рр. 1801—1820“.

⁵⁾ „Перше руське просвітне товариство в рр. 1816—1818“.

⁶⁾ „Три руські рукописні підручники з рр. 1806, 1815 і 1827“.

⁷⁾ „Причини до исторіи Галичині в XVIII в.“—Записки т. XXVII.

⁸⁾ „Галицько-русська бібліографія за роки 1772—1880“—Записки т. LII (она складаєть начало къ прежде опубликованной имъ бібліографіи XIX вѣка).

⁹⁾ „Меморіал в обороні прав православних і диссидентів з часів чотиритольного сейму“—т. LI.

¹⁰⁾ „Суспільне становище білого (світського) духовенства на Україні і в Росії в XVIII в.“—т. XXI.

ствѣ Грималовской волости (на границѣ Галиціи и Подольской губ. ¹⁾). Нѣсколько болѣе мелкихъ замѣтокъ Мих. Зубрицкаго и двѣ статьи его же: о рекрутскихъ наборахъ по народнымъ разсказамъ и документамъ, и о неурожайныхъ годахъ 1846—1849 гг. ²⁾. Аналогическій сборникъ народныхъ разсказовъ о барщинахъ, записанный М. Йендиномъ ³⁾. Интересная статья Ив. Франка о крестьянскихъ отношеніяхъ Буковины и извѣстномъ агитаторѣ Кобылицѣ ⁴⁾. Тотъ же авторъ, на основаніи польскихъ мемуаровъ, далъ весьма живую картину польскаго общества въ украинскихъ губерніяхъ въ первой половинѣ XIX вѣка ⁵⁾.

Для достопамятнаго перелома галицкой жизни въ 1848 году есть нѣсколько небольшихъ, но интересныхъ замѣтокъ и матеріаловъ ⁶⁾. Картину галицкой жизни, начиная съ этого перелома, набрасываетъ (не всегда полно, но интересно) обширная статья Ос. Терлецкаго, изданная изъ его бумагъ ⁷⁾. Ее дополняютъ портреты нѣсколькихъ литературныхъ и политическихъ дѣятелей этого времени, живо написанные Ив. Франкомъ (Ив. Наумовичъ, Ант. Петрушевичъ, Ив. Гушалевиць) ⁸⁾; для исторіи 70-хъ годовъ много интереснаго даетъ біографія самого Терлецкаго, написанная Франкомъ ⁹⁾. Мелкихъ замѣтокъ и матеріаловъ для исторіи послѣднихъ десятилѣтій XIX вѣка не буду перечислять ¹⁰⁾, отсылая интересующихся къ указателямъ. Упо-

¹⁾ „Грималівський ключ в р. 1800“—Часопись правн. і скоп., т. I.

²⁾ „Парцеляція вйвітства поміж подданих с. Мшаница“, Записки, т. L; „Помічні дії, причиняні до історії панщини в Галичині в XIX в.“, т. LVI; „Причинки до історії рекрутчини в Галичині при кінци XVIII і до пол. XIX ст.“, т. XLII; „Тісні роки“, т. XXVI.

³⁾ „Із народної памяти про панщину“, Етногр. Збірник, т. V.

⁴⁾ „Лукян Кобылиця, епізод із історії Гуцульщини в 1-ій пол. XIX в.“, т. XLIX.

⁵⁾ „Причинки до історії польської суспільності на Україні в XIX в.“, т. XLV.

⁶⁾ „1 і 2 подоліста 1848 р. у Львові“ (офіціальний отчетъ, сообщенный Ю. Левидямъ), т. XXV. Ю. Кміт: „1848 р. і Львівська духовна семінарія“, т. XL „Питомець-агитатор“, т. XLII; „З сільських відносин у Галичині в серед. XIX в.“, т. LII; А. Крушельницький: „З дневника гр.-кат. пароха 1848—1850 рр.“, т. LII.

⁷⁾ Галицько-руське письменство 1848—1865 р., Літ.-наук. вістник, 1903, VI—XII, и отдѣльно: „Галицько-руське письменство 1848—1865 рр. на тлі тогочасних спеціально-політичнихъ змагань галицько-руської інтелігенції“. Это продолженіе его статей подъ заглавіемъ: „Літературні стремління Галицькихъ Русинів“. И та, и другая не ограничиваются чисто литературнымиъ вопросами.

⁸⁾ Літ.-наук. вістник, 1899, кн. 10—11, 1901, 3 и 1903, 8—11.

⁹⁾ „Др. Остап Терлецкій, спомины й матеріали“, т. L.

¹⁰⁾ Напрямѣръ, выборки изъ перепіски тогочаснихъ дѣятелей въ тт. 29, 47, 48 Записокъ, мемуаръ о студенческихъ обществахъ 70—80-хъ гг. въ т. LV и др.

мяну только статью И. Франка о культурномъ и литературномъ движеніи Галиціи въ послѣднихъ десятилѣтіяхъ¹⁾, свои статьи по культурной и общественной жизни Галиціи²⁾, и нѣсколько статей, посвященныхъ умершимъ дѣятелямъ южно-русской науки³⁾. Общій очеркъ національнаго украинскаго возрожденія XIX вѣка далъ я въ публичной лекціи, изданной подъ заглавіемъ: „На порозі столітя“⁴⁾.

Переходя къ работамъ по *исторіи литературы*, я начну съ серіи работъ, гдѣ произведенія южно-русской письменности являются звеньями въ международной исторіи широко распространенныхъ темъ міровой литературы. Это — работы д-ра Ивана Франка: обширная литературная исторія романа о Варлаамѣ и Іоасафѣ⁵⁾, съ такимъ же большимъ аппаратомъ написанная исторія легенды о Климентѣ, папѣ римскомъ (авторъ начинаетъ съ ея древне-христіанскихъ зародышей, чтобы закончить исторіею этой легенды на Руси,—работа еще не окончена)⁶⁾; серія статей по апокрифической литературѣ: о псевдо-Маттеевомъ евангеліи, о рождествѣ и дѣтствѣ Маріи⁷⁾, объ апокрифахъ ветхозавѣтныхъ, апокрифическихъ евангеліяхъ и апостольскихъ дѣяніяхъ. Эти послѣднія напечатаны въ качествѣ вводныхъ статей въ тремъ вышедшимъ томамъ грандіознаго корпуса апокрифовъ въ южно-русскихъ редакціяхъ, собранныхъ имъ же⁸⁾.

Общій взглядъ на современныя изученія древней южно-русской литературы даетъ рефератъ Ал. Колессы⁹⁾. Общій очеркъ древней южно-русской литературы вошелъ въ мою *Исторію Украины* (т. III), и тамъ же (т. I) отдѣльный экскурсъ посвященъ Начальной лѣтописи.

¹⁾ „З останніх десятиліть XIX в.“, Літ.-наук. вісник, 1901, VII—IX.

²⁾ „Листи з-над Полтва“, Літ.-наук. вісник, 1899, кн. 2, 5 и 11.

³⁾ Стаття: И. Кокорудза—объ Ом. Огоновскомъ (Записки, т. V); Конисскаго—о Дикаревѣ (Літ.-наук. вісник, 1900, кн. 10—11); мон.—о Лазаревскомъ и Ал. Маркевичѣ (Записки, т. 47 и 55).

⁴⁾ Літерат.-наук. вісник, 1901, II.

⁵⁾ „Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія“, Записки, тт. 8, 10, 18 и 20.

⁶⁾ „Святий Климент у Коруні“, т. 47 и 48 и 56.

⁷⁾ „Псевдо-Маттєєве евангеліє про уродженнє й дїтство Марії та його слїди в українсько-руській літературі“, т. XXXV—VI.

⁸⁾ „Памятки українсько-руської мови і літератури“, т. I—III (1896—1902; второе заглавіє этихъ томовъ: „Апокрифи й легенди з українськихъ рукописів, зібравъ др. Ів. Франко“), т. I—ветхозавѣтныя апокрифы; т. II—евангелія; т. III—дѣянія. Корпусъ будетъ выходитьъ далѣе.

⁹⁾ „Погляд на сучасний станъ історичнихъ розслідувань українсько-руської літератури. Найдавшій період“, Записки, т. XXXIX.

Затѣмъ статьи: В. Щурата — о Моленіи Данила Заточника ¹⁾; моя замѣтка о чудѣ св. Климента, изданномъ ак. Соболевскимъ ²⁾; Ив. Франка — о „Словѣ о Лазаревѣ воскресеніи“, въ которомъ онъ обнаружилъ древне-русскую поему на апокрифическую тему ³⁾, и о легендѣ о чудесномъ претвореніи воды въ вино въ Корсунѣ ⁴⁾. Для XV—XVI вѣковъ — моя статья о похвалѣ Витовта, находящейся въ древнѣйшей русско-литовской лѣтописи (краткой редакціи), о составѣ самой лѣтописи ⁵⁾, и разъясненіе по поводу догадки о томъ, что первый Литовскій статутъ былъ отпечатанъ (она вышла изъ ошибочнаго чтенія) ⁶⁾. Для полемиической литературы XVI—XVII вѣка: И. Франка — замѣтка о печатномъ посланіи Іоанна Вишенскаго ⁷⁾; К. Студинскаго — объ авторѣ *’Автіррѣис’а* (Ип. Потѣе) ⁸⁾, и Ал. Сушка — замѣтки о текстѣ Паладиіи и ея переработкахъ ⁹⁾. Для поэтической литературы XVII вѣка: М. Павлика — о Гаватовичѣ, авторѣ малорусскихъ интермедій 1619 года ¹⁰⁾; П. Житецкаго — объ „Острожской трагедіи“, стихотворномъ произведеніи 1630-хъ годовъ ¹¹⁾; Ив. Франка — о безыменныхъ виршахъ Діонтры 1612 года ¹²⁾ и сатирѣ еп. Шумлянскаго ¹³⁾ и рядъ небольшихъ замѣтокъ, посвященныхъ стихотворнымъ панегирикамъ XVII вѣка ¹⁴⁾.

По исторіи западно-украинской (галлицкой и угорско-русской) пись-

¹⁾ „Слово Данила Заточника, памятка старорусской литературы з кінця середніх віків“, т. IX.

²⁾ „Кілька заміток до «чуда св. Климента, папи римського», Записки, т. XLIX.

³⁾ „Слово о Лазаревѣ воскресеніи, староруська поема на апокрифічні теми“, т. XXXV—VI.

⁴⁾ „Паницьке чудо в Корсулі, причиною до староруської легендової літератури“, т. XLIV, и еще одинъ варіантъ въ т. LII.

⁵⁾ „Похвала в. кн. Витовту, кілька уваг про склад найдавнішої русько-литовської літописи“, т. VI.

⁶⁾ „Статут друкований“, т. VI.

⁷⁾ „Новий причиною до студій над Іваном Вишенським“, т. XXXV—VI. (Это дополненіе къ его большому труду о Вишенскомъ).

⁸⁾ „Хто був автором *’Автіррѣис’а* в р. 1599“, т. XXXV—VI.

⁹⁾ „Причинки до студій над текстом Паладиіи“, т. LIV.

¹⁰⁾ „Якуб Гаватови (Гават), автор перших руських інтермедій з 1619 р.“, т. XXXV—VI.

¹¹⁾ „Острозька трагедія“, т. LI.

¹²⁾ „Забутий український вірнопісець XVII в.“, т. XXII.

¹³⁾ „Вірша еп. Шумлянського про події 1683—6 рр.“, т. XXXIX.

¹⁴⁾ К. Студинський, Три панегирики XVII в., т. XII, Панегирик Ефрема веселобрязя, т. VIII; Ол. Сушко, Микита Мелешко, незвісний панегирист XVII в., т. I.

менности XVII—XVIII вѣка: Ив. Франка—общій очеркъ и описаніе цѣлаго ряда (25) рукописныхъ сборниковъ, содержащихъ въ себѣ памятники тогдашней письменности, подъ заглавіемъ: „Карпато-руська література XVII—XVIII віків“ (Записки, т. 37—38) (подобныхъ описаній сборниковъ и отдѣльныхъ рукописей галицкихъ немало было сдѣлано въ Запискахъ и кромѣ этого обзора)¹⁾; въ особой статьѣ занимается онъ отзвуками легенды о пресвитерѣ Іоаннѣ и открытіи Тибета²⁾. Нѣсколько легендъ изъ сборника начала XVIII вѣка опубликовалъ В. Гнатюкъ³⁾. Онъ же издалъ въ двухъ томахъ корпусъ легендъ по устной традиціи галицкаго народа (Етнограф. Збірник, т. XII—XIII). Довольно много также сдѣлано для изученія виршъ и духовныхъ стихотвореній: болѣе или менѣе значительныя коллекціи ихъ издавы на основаніи старыхъ сборниковъ и современной устной традиціи В. Гнатюкомъ, И. Франкомъ и мною⁴⁾.

Перехода къ исторіи новой (возрожденной) малорусской литературы, я прежде всего долженъ упомянуть объ исторіи малорусской литературы покойнаго проф. Ом. Огоновскаго, печатавшейся въ Зорѣ и вышедшей затѣмъ отдѣльно на средства общества, въ шести томахъ, 1887—1894 г. ⁵⁾ Первый томикъ, обнимающій XI—XVIII вѣка, составленный компилятивно и очень плохо, былъ неодобрительно встрѣченъ критикою и создалъ всему труду Огоновскаго довольно невыгодную репутацію. Вслѣдствіе этого не была по достоинству оцѣнена его исторія литературы XIX вѣка, составляющая *pièce de resistance*

¹⁾ В. Гнатюкъ, Интересный збірник з с. Хитаря. Записки, т. X; В. Охримович. Рукописні церковні книги в с. Волосянці, т. XIX; Ив. Франко, Довжанське четверо, евангеліє, т. XXXVII, и др.

²⁾ „Студія на полі Карпаторуського письменства XVII—XVIII в. — Піч Іван, половець Смеря і відкрите Тибету“, т. XII.

³⁾ „Легенди з Хітарського збірника“, т. XVI.

⁴⁾ М. Грушевскій, Співання з початку XVIII в., Записки, т. XV и XVII; Кілька духовнихъ віршів з Галичини, т. XIV. Ив. Франко, До історії вірші на Вкраїні (дві пьєсы), т. XXXIV; Нові причинки до історії вірші на Україні, т. XII; В. Гнатюкъ, Уторусні духовні вірші, т. XLVI, XLVII, XLIX (большая коллекція); Причинки до літератури нашого віршотворства, т. XXI; Кілька духовнихъ віршів (співання з Грушова), т. LVI; его же, збірникъ лиричнихъ виршів, Етнографічний Збірник, т. II.

⁵⁾ „Історія літератури рускон“, часть первая—XI—XVIII в.; часть вторая въ двухъ томахъ—позая XIX в.; часть третья въ двухъ томахъ—балетристка XIX в. часть четвертая — історія изученія Южноі Русі (не окончена; обймають історію южно-русской етнографіи).

всего труда. Правда, покойный не былъ историкомъ литературы по призванію, у него нѣтъ руководящихъ указаній, онъ предпочитаетъ пересказывать чужіе отзывы вмѣсто своихъ сужденій и на двѣ трети наполнилъ свою книгу пересказомъ содержания самихъ литературныхъ произведеній, но какъ собраніе матеріаловъ и фактовъ, его трудъ все еще сохраняетъ значительную цѣнность и остается все еще главнымъ пособіемъ для знакомства съ украинско-русскою литературою XIX вѣка, не замѣненнымъ ничѣмъ лучшимъ. Общій очеркъ литературнаго и національнаго возрожденія Галиціи до 1870-хъ годовъ далъ покойный Терлецкій въ упомянутыхъ выше статьяхъ. Краткій очеркъ литературнаго движенія столѣтія далъ Ол. Колесса въ статьѣ: „Століте обновленої українсько-руської літератури“¹⁾. Недавно опубликованъ, изъ бумагъ Драгоманова, его очеркъ украинской литературы „антракта“, 1866—1873 годовъ²⁾. Общій взглядъ на литературное движеніе послѣднихъ десятилѣтій даетъ указанная выше статья Ив. Франка³⁾.

Перейдемъ къ спеціальной литературѣ. Столѣтній юбилей Энеиды Котляревскаго въ 1898 году вызвалъ небольшую литературу о Котляревскомъ. Кромѣ только что упомянутаго обзора Колессы, вышли въ печати произнесенные на „академіи“ въ честь Котляревскаго рѣчи—моя⁴⁾ и проф. С. Смаль-Стоцькаго⁵⁾, далѣе — моя замѣтка объ изданіяхъ Энеиды⁶⁾, И. Франка—„Котляревський в Галичині“ („Записки, т. XXVI) и „Галицький Москаль-Чарівник“ (т. XXVII). Очень много работъ посвящено Шевченку—патрону общества. Первое мѣсто среди этой шевченковской литературы занимаетъ большая біографія покойнаго Ал. Конисскаго, печатавшаяся частями въ „Запискахъ“, начиная съ I тома, а затѣмъ, въ переработанномъ видѣ, вышедшая въ двухъ томахъ, подъ заглавіемъ: „Тарасъ Шевченко-Грушівський, хроніка його життя“⁷⁾ — это самый обстоятельный обзоръ фактовъ вѣдшей жизни великаго украинскаго поэта, но съ совершеннымъ исключеніемъ исторіи

¹⁾ Литерат.-наук. вѣстник, 1898, XI.

²⁾ „Українське письменство 1806—1873 рр.“, Лит.-наук. вѣст., 1902, X—XII.

³⁾ Лит.-наук. вѣст., 1901, VII—IX.

⁴⁾ „Українсько-руське літературне відродженне в історичнім розвою українсько-руського народу“, Лит.-наук. вѣст., 1898, II.

⁵⁾ „Котляревський і його Енеїда“, *ibid.*

⁶⁾ „Перші видання Енеїди“, *ibid.*

⁷⁾ „Збірник фізіологічної секції“, т. I и IV, 1898 и 1901 (одновременно эта работа вышла также по-русски, въ Одессѣ, съ нѣкоторыми сокращеніями).

творчества и вообще духовной жизни его. Спорнымъ вопросамъ хронологіи произведеній Шевченка посвятилъ тотъ же авторъ двѣ отдѣльныя статьи ¹⁾, и кромѣ того, нѣсколько статей—вопросамъ текста ²⁾. Этими послѣдними, кромѣ того, посвящены работы Ю. Романчука ³⁾ и М. Кр—го ⁴⁾. Литературному изученію произведеній Шевченка посвящены изслѣдованія: Ив. Франка—о „Наймичкѣ“ ⁵⁾, Ив. Копача—о „Свѣ“ ⁶⁾ и Ол. Колессы—о вліяніи произведеній Мицкевича на Шевченка ⁷⁾. Подъ редакціей Огоновскаго начато было Обществомъ полное изданіе произведеній Шевченка; этого собранія вышло четыре тома (не окончено) ⁸⁾.

Другой малорусскій писатель, для изученія котораго много сдѣлано Обществомъ, это—Федьковичъ, наиболѣе крупный изъ старшихъ писателей австрійской Украины. Въ изданіяхъ Общества вышли: біографія его, написанная Ол. Колессою и вызвавшая на страницахъ „Зори“, гдѣ она была напечатана, живую полемику ⁹⁾; воспоминанія и матеріалы о Федьковичѣ, собранные Р. Заклинскимъ ¹⁰⁾, и рядъ болѣе мелкихъ матеріаловъ, а съ 1901 года оно приступило къ изданію полного, научно исполненнаго собранія его сочиненій; до сихъ поръ вышло три тома, заключающіе его стихотворенія, повѣсти и драматическіе переводы ¹¹⁾; два слѣдующіе тома будутъ заключать оригинальныя драматическія произведенія, переписку и біографію поэта. Нѣсколько работъ посвящено Кулишю: біографія его, написанная Ос.

¹⁾ „Проба улаштування хронології до творів Т. Шевченка“, Записки, т. VIII и XIX (часть первая и вторая).

²⁾ „Варіанти на декотрі Шевченкові твори“, т. XXXIII и XXXIX; „Недруковані поезії Т. Шевченка“, т. XXXIX.

³⁾ „Деякі причинки до поправнішого видання поезій Т. Шевченка“, т. XXXIV.

⁴⁾ „Замітки до поправнішого видання поезій Т. Шевченка“, т. LVI.

⁵⁾ „Наймичка Т. Шевченка“, т. VI.

⁶⁾ Огляд поеми „Сон“, Зоря, 1895. Множество мелкихъ матеріаловъ и замѣтокъ о Шевченкѣ—въ Зорѣ, Літ.-наук. вiстникъ, Запискахъ.

⁷⁾ „Шевченко і Міцкевич. Про значіне впливу Міцкевича в розвою поетичної творчості та в генезі поодинокихъ поем Шевченка“, т. III.

⁸⁾ „Кобзарь Т. Шевченка“. (Лучшую рецензію текста дало новое компактное изданіе Романчука, 1902).

⁹⁾ „Юрій Коссован“, Зоря, 1893; Р. Заклинскій, „Чи можна Федьковича Коссованомъ звати?“, *ibid.*, 1894.

¹⁰⁾ „Спомини про Федьковича“, Літ.-наук. вiстник, 1901, I—II.

¹¹⁾ „Українсько-руська бібліотека“, т. I, II и IV.

Маковеевъ ¹⁾, критическая статья Ив. Степенка ²⁾ и статья В. Щурата—о послѣднемъ прїѣздѣ Кулиша во Львовъ ³⁾. Его же касается обширная статья Ст. Томашивскаго: „Маруся Богуславва въ украинській літературі“ (Літ.-наук. вістн., 1901, III—VI). Затѣмъ есть статья И. Степенка объ Ол. Стороженкѣ ⁴⁾, рядъ мелкихъ замѣтокъ о Руданскомъ, полное собраніе сочиненій котораго издается обществомъ („Писання Стефана Руданського“; 6 томиковъ до сихъ поръ), и мя. др.

Рядъ литературныхъ характеристикъ писателей помѣщенъ былъ въ вышедшихъ 26 томахъ „Літературно-наукового вістника“: Б. Гринченка—объ Александрѣ Кулишѣ; Ив. Франка—о Старицкомъ; Юр. Кмита—о Карпенкѣ-Каромъ; Ос. Маковея—о Кобылянскоій, Чайкивскомъ, Грабовскомъ, Бордулякѣ; мов.—о Кобринскоій и Семанюкѣ и др. Для изученія новѣйшей украинскоій литературы научно-литературный отдѣлъ Літ.-наукового вістника представляетъ вообще цѣлый архивъ, со множествомъ литературно-біографическихъ свѣдѣній, критическихъ очерковъ и т. п., какъ и послѣдніе томы „Зори“.

По изученію малорусскаго языка и его діалектовъ отмѣчу: изданные Ал. Колессою пергаменные листки XII—XIII вѣка изъ библіотеки Лавровскаго монастыря, съ палеографическими и историко-лингвистическими замѣчаніями ⁵⁾, изслѣдованіе К. Студинскаго о львовскоій греческо-малорусскоій грамматикѣ 1591 г. 'Адельфотисъ ⁶⁾, Ос. Маковея о первыхъ шагахъ научнаго изученія малорусскаго языка въ Галиціи въ XIX вѣкѣ ⁷⁾, Вл. Охримовичъ напечаталъ первую часть своего обширнаго и весьма интереснаго труда объ удареніи въ малорусскомъ языкѣ ⁸⁾.

Очень много даютъ публикаціи общества по діалектологіи западныхъ, прикарпатскихъ земель: обширныя работы Ив. Верхратскаго

¹⁾ „Панько Омелькович Куліш“, Літ.-наук. вістник, 1900, кв. III—VI, IX—XII (вышло и отдѣльно).

²⁾ „Проби біографіи й опінокъ діяльности П. Куліша“, Записки т. XLIV.

³⁾ „До історіи останного побуту П. Куліша у Львові“, Зоря, 1897.

⁴⁾ „Ол. П. Стороженко, Причинки до характеристики його творів“, Записки т. XLIII.

⁵⁾ „Лаврівські пергаминові листки з XII—XIII в.“ Записки т. LIV.

⁶⁾ „Адельфотес“, граматика видана у Львові 1591 р.—т. VII.

⁷⁾ „З історіи нашої фільології.—Три галицькі граматки (І. Могильницькій, Й. Лозинський і Й. Левицький)“, т. LI и LIV.

⁸⁾ „Про наголос у українсько-руській мові“—т. XXXIII.

о угорско-русских диалектах¹⁾, о говорѣ лемковъ, доловъ или долинянъ (въ окрестностяхъ Перемышля и Ярославля), замишанцевъ (въ изгибѣ Вислока)²⁾,—они заключаютъ въ себѣ кромѣ обзора звуковыхъ, морфологическихъ и отчасти синтаксическихъ особенностей также сборники текстовъ и словаряки идиомовъ. Далѣе—работы В. Гнатюка объ угорско-русскихъ говорахъ—специально о словацко-малорусской диалектической границѣ: „Русини Пряшівскої епорхії і їх говори“ (т. XXXV—XXXVI), критическія статьи по этому же вопросу въ т. XXVIII (онѣ вышли отдѣльно съ заголовкомъ: Hungaro-ruthenica, 1900 г.) и „Словаки чи русини?“ (т. XLII); обширное собраніе текстовъ къ ней помѣщено въ IX т. Етнографічнаго збірника. Упомяну еще его же замѣтку о нѣкоторыхъ особенностяхъ говора бойковъ³⁾. Наконецъ значительную цѣнность для диалектологическихъ изученій представляютъ сборники народныхъ произведеній В. Гнатюка, О. Ровдольскаго и др., записанныхъ съ полнымъ соблюденіемъ диалектологическихъ особенностей (о нихъ буду говорить сейчасъ ниже при обзорѣ фольклорныхъ матеріаловъ).

Переходя къ изученію *народной словесности*, я прежде всего долженъ упомянуть о сборникѣ статей Драгоманова по украинской народной словесности и литературѣ, издаваемомъ филологическою секціею. Два вышедшихъ тома содержатъ (въ переводѣ) статьи, печатавшіяся въ Россіи⁴⁾; въ дальнѣйшихъ томахъ сборника должны выйти статьи иноязычныя. Затѣмъ укажу слѣдующія изслѣдованія: И. Франка „Козакъ Плахта, українська народна пісня друкована в польській брошурі з р. 1625 г.“ (Записки т. XLVII), съ интересными замѣчаніями по исторіи народной украинской пѣсни вообще; В. Гнатюка—о современномъ народномъ пѣсентворчествѣ, съ богатымъ сборникомъ такихъ „новыхъ“ пѣсенъ⁵⁾; его же о народныхъ произведеніяхъ, воспѣвающихъ разбойника Яношика, и разсказахъ о немъ⁶⁾; М. Дикарева о вербѣ въ символикѣ народныхъ пѣ-

¹⁾ „Знадоби до пізнання угорско-русскихъ говорів. — Говори з наголосом днвижним“.—Записки т. XXVII; „Говори з наголосом недвижним“—т. XL, XLIV, XLV.

²⁾ „Про говор галицькихъ Лемків“—Збірникъ фіхольогічної секції т. V; „Про говор долівський“—Записки т. XXXV—VI; „Говор Замішанців“—т. III.

³⁾ „До бойківського говору“—т. XLVIII.

⁴⁾ Збірникъ фіхольогічної секції т. II и III.

⁵⁾ „Пісенні новатори в українсько-руській народній словесности“—т. I и III.

⁶⁾ „Словацький опришокъ Яношикъ в народній словесности“—т. XXXI—II.

сень ¹⁾; Ол. Колессы — объ элементахъ украинской народной поэзии въ произведеніяхъ польскаго поэта Залескаго ²⁾; изслѣдованія В. Гнатюка ³⁾ и К. Студинскаго ⁴⁾ о галицкихъ лирикахъ и ихъ репертуарѣ. Очень много собрано и образцово, съ полнымъ соблюденіемъ подлиннаго вида и языка, съ указаніемъ параллелей и аналогій, издано произведеній народной словесности — галицкой и уторско-русской главнымъ образомъ. На первомъ мѣстѣ стоятъ нѣсколько большихъ систематическихъ сборниковъ, въ изданію которыхъ обратилось въ послѣдніе годы Общество, не довольствуясь мелкими собраніями, иногда довольно случайнаго состава, обычно фигурирующими въ разныхъ этнографическихъ изданіяхъ. Такъ В. Гнатюкъ издалъ въ двухъ томахъ богатое собраніе легендъ изъ галицкихъ записей (440 номеровъ) ⁵⁾, томъ народныхъ анекдотовъ, также галицкихъ записей (700-номеровъ) ⁶⁾. Ив. Франкъ началъ грандіозный корпусъ галицкихъ пословицъ—первый выпедшій томъ заключаетъ въ себѣ около 3.000 пословицъ на буквы а, б и половину в (онѣ расположены по первымъ буквамъ текста), съ объяснительными замѣчаніями и параллелями ⁷⁾. Ос. Роздольскій издалъ два большихъ сборника галицкихъ народныхъ сказокъ и новеллъ ⁸⁾. Изъ болѣе мелкихъ собраній такой же однородный характеръ имѣетъ коллекція народныхъ толеговъ по поводу коронаціи, собранная Дикаревымъ ⁹⁾, коллекція народныхъ анекдотовъ, собранная Шимченкомъ ¹⁰⁾, маленькій сборникъ неприличныхъ свадебныхъ пѣсень, сдѣланный Мих. Максимовичемъ ¹¹⁾, и др.

¹⁾ „Де що про вербу яко символа в українській пісні“ — Збірникъ фільоз. секції т. V.

²⁾ „Українські народні пісні в поезіяхъ Б. Залескаго“ т. I.

³⁾ „Лірички — ліричкы моетви, слова, звѣстки т. я. про ліричкы повіту Буцького“ — Етногр. Зб. т. II.

⁴⁾ „Лірички“ — Зоря 1894.

⁵⁾ „Галицько-руські народні легенди“ — Етнографічний Збірникъ т. XII и XIII, 1902 г.

⁶⁾ „Галицько-руські анекдоти“ — *ibid.*, т. VI, 1899 г.

⁷⁾ „Галицько-руські народні пррповідки“ — *ibid.*, т. X, 1904 г.

⁸⁾ Сборникъ сказокъ — первая половина въ I т. Етнографічнаго Збірника, вторая — въ видѣ отдѣльнаго (VII) тома того же Збірника (Галицькі народні казки). Сборникъ новеллъ составляетъ VIII т. Збірника (Галицькі народні новелі).

⁹⁾ „Народна гутірка з поводу коронаціи“ — *ibid.* въ т. V.

¹⁰⁾ „Українські людські вигадки“ — *ibid.* въ т. I.

¹¹⁾ „Сороміцькі весільні пісні“ — Матеріали до етнології т. I.

Другую серію составляют большія собранія фольклорнаго матеріала изъ опредѣленной мѣстности: В. Гнатюка записи изъ Угорской Руси въ трехъ томахъ: первые два заключаютъ легенды, новеллы, сказки, рассказы и анекдоты, собранные имъ главнымъ образомъ въ восточной части Угорской Руси ¹⁾, томъ третій — тоже въ записяхъ изъ западныхъ угорско-русскихъ комитатовъ, расположенныхъ по селамъ, въ которыхъ онѣ записаны, главнымъ образомъ какъ диалектологическій матеріалъ, и пѣсни, записанныя въ Бачкѣ (угорско-русскихъ колоніяхъ въ комитатѣ Бач-Бодрогъ) ²⁾. Ив. Колессы большій сборникъ народныхъ пѣсенъ, собранныхъ въ с. Ходовичахъ Стрыйскаго пов., съ мелодіями, записанными имъ же ³⁾. Изъ меньшихъ собраній фольклорнаго матеріала такой характеръ имѣютъ собранія: Дикарева народныхъ сказки и анекдоты ⁴⁾, записанные въ Кубанской области, Р. Кайндля буковинскіе фольклорные матеріалы ⁵⁾, народныя загадки, собранныя Я. Николаевичемъ въ с. Половомъ и др. ⁶⁾.

Немало сдѣлано и издано для изученія *народной жизни*. Описанію народной жизни и быта цѣлыхъ этнографическихъ группъ посвящены двѣ большія работы: В. Шухевича о гуцулахъ ⁷⁾, этомъ интереснѣйшемъ и оригинальнѣйшемъ изъ украинскихъ, а можетъ быть даже и славянскихъ племенъ вообще; вышло до сихъ поръ три книги, заключающія весьма разнообразный матеріалъ, собранный долготѣлнымъ наблюденіемъ, хотя и не вполне умѣло обработанный, — роскошное изданіе со множествомъ иллюстрацій. Другая — В. Гнатюка о русинахъ въ Бачкѣ (угро-русской колоніи въ области нижняго Дуная, въ комитатѣ Бач-Бодрогъ): имъ посвятилъ онъ обширную статью въ XXII т. Записокъ („Руські оселі в Бачці“), обширный сборникъ пѣсенныхъ текстовъ (въ IX т. Етнографічнаго Збірника), а вопросомъ объ ихъ національности занимается также въ своихъ упомянутыхъ выше статьяхъ по диалектологіи; кромѣ того небольшую хроніку Ке-

¹⁾ Етнографічний Збірник т. III и IV, 1897—1898 гг. — „Етнографічні матеріали з Угорської Русі“.

²⁾ Етнографічний Збірник т. IX — „Етнографічні матеріали з Угорської Русі: I. Західні угорсько-руські комітати, II. Бач-Бодрогський комітат“. 1900 г.

³⁾ Етнографічний Збірник т. XI — „Галицько-руські народні пісні з мелодіями, зібрав у селі Ходовичах др. Іван Колесса“. 1901 г.

⁴⁾ „Чорноморські народні казки й анекдоти“ — въ II т. Етногр. Зб.

⁵⁾ „Фольклорні матеріали із збірки проф. Р. Кайндля“ — т. V Етногр. Зб.

⁶⁾ „Людві загадки з Камінецького повіту“ (110 номерів) — Етногр. Зб. т. V.

⁷⁾ Матеріали до українсько-руської етнології т. II, IV и V (1899—1902) — „Гуцульщина“, пал. Шухевич.

рестуры—главной изъ этихъ колоній, издалъ онъ въ Запискахъ т. III. Жизнь и быту угорскихъ русскихъ посвятилъ небольшую работу Юр. Жатковичъ, одинъ изъ мѣстныхъ (къ сожалѣнію—такъ немногочисленныхъ) угорско-русскихъ изслѣдователей ¹⁾). Наконецъ Ст. Томашевскій приготовилъ весьма интересную работу по статистикѣ Угорской Руси ²⁾).

Болѣе спеціальныя работы: В. Охримовича объ остаткахъ коммунистическаго строя среди горныхъ бойцовъ (заглавіе статьи, можетъ быть, не вполне соответствуетъ содержанию, но самые факты горскаго хозяйства въ высокой степени интересны ³⁾). И. Черваскаго о наслѣдствѣ въ обычномъ украинскомъ правѣ ⁴⁾). И. Франка и Фил. Колесса—народныя вѣрованія галицкихъ подгорьянъ (окрестностей Коломыи, Стрия и Дрогобыча ⁵⁾), рядъ статей М. Диеарева по миеологии ⁶⁾), о народныхъ вѣрованіяхъ о св. Николаѣ ⁷⁾), далѣе—его же матеріалы по народной ботаникѣ ⁸⁾). Оставшіяся въ бумагахъ его большой календарь народныхъ вѣрованій еще ждетъ изданія; при жизни онъ издалъ описанія рождественскихъ святокъ на Кубани ⁹⁾). Небольшой календарь изъ западнаго Подгорья Галицкой Руси издалъ Мих. Зубрицкій ¹⁰⁾). Свадебный ритуаль былъ весьма обстоятельно и тщательно списанъ П. Литвиновоу-Бартошъ по наблюденіямъ въ Червиговской губ. (Глуховскаго уѣзда) ¹¹⁾) и Он. Гришемъ по наблюденіямъ въ

¹⁾ „Замітки етнографічні з Угорської Русі“ (Етнографічний Збірник т. II) содержать въ себѣ такія главы: подраздѣленія угорскихъ русинъ, народный календарь, свадьба, родины, болѣзни, похороны, одежда, пища, хозяйство, кое-что изъ устной литературы, откуда доставали угорскіе русины церковныя книги?

²⁾ „Угорські Русини в совітї малярської урядової статистики“—въ LVI томѣ „Записокъ“.

³⁾ „Остання комунистичного устрою у галицях Бойків-Верховинців“—Записки т. XXXI—II.

⁴⁾ „Спадщина в українськм праві звичайовому“—Часописъ Правничя т. IX.

⁵⁾ Іб. Франко „Людоді вірування на Підгіррю“, Фил. Колесса—„Людоді вірування на Підгіррю, в с. Ходовичах“—Етногр. Зб., т. V (народная космологія и метеорологія, воззрѣнія на органическій міръ, растенія, звѣрей и человека, явленія хозяйственной и общественной жизни, календарь и праздники, миеология и демонологія).

⁶⁾ Я называю главныя изъ нихъ выше; кромѣ нихъ въ посмертномъ сборникѣ его статей вышли: „Кого треба розуміти під раманами й ідентичними з ними русалками?“ „Пояснення до колядок“. „Чудесна річка в домі господаря“.

⁷⁾ „Великий богъ Микола“—іbid.

⁸⁾ „Знадоби до народної української ботаники“—іbid.

⁹⁾ „Різдвяні свята в ст. Павловській, єйского одділу“—Етногр. Зб., т. I.

¹⁰⁾ „Народній календар (звичаї и повірка)“.—Матеріали до українско-рус. етнології, т. III.

¹¹⁾ „Весільні обряди і звичаї у с. Землянці Глухівського повіту“—іbid., т. III.

Полтавской губ. (Гадячскаго уѣзда) ¹⁾. Коллекцію гуцульскихъ заговоровъ, изъ разныхъ записей, издалъ Ив. Франко ²⁾. О дѣтскихъ играхъ, пѣсняхъ и вообще жизни дѣтей у галицкаго крестьянства—статья М. Дерлицы ³⁾. О сходвахъ сельской молодежи—программа, съ обширнымъ комментариемъ, М. Дикарева ⁴⁾. О народныхъ музыкальныхъ инструментахъ статья автора, скрывшаго свое имя подъ криптонимомъ Бояна ⁵⁾. О писанкахъ сѣверо-восточной Галиціи, ихъ изготовленіи и орнаментации—ислѣдованіе М. Кордубы ⁶⁾, съ большимъ атласомъ рисунковъ.

Для матеріальной культуры: В. Гнатюка о народной пищѣ и кухнѣ въ Галиціи ⁷⁾, и весьма цѣнный химическо-физиологическій анализъ ея извѣстнаго физиолога А. Горбачевского ⁸⁾. Объ устройствѣ крестьянскаго двора есть статья М. Могильченка (наблюденія изъ Черниговской губ.) ⁹⁾, и имѣетъ выйти статья М. Русова, по наблюденіямъ изъ Полтавской губерніи. По народнымъ промысламъ: о гончарствѣ (по наблюденіямъ въ с. Олешнѣ, Черниговской губ.) М. Могильченка ¹⁰⁾, и подобная же, по наблюденіямъ въ с. Оношнѣ Полтавской губерніи, М. Русова имѣетъ появиться въ ближайшемъ томѣ „Матеріаловъ“; о ткацкомъ и скорняцкомъ промыслахъ, по галицкимъ наблюденіямъ—В. Гнатюка ¹¹⁾, объ обработкѣ дерева—А. Веретельника ¹²⁾, о рыболовствѣ украинцевъ въ Добруджѣ—Ф. Волкова ¹³⁾.

Я перечислялъ то, что казалось мнѣ наиболѣе цѣннымъ или могущимъ имѣть интересъ при современныхъ направленіяхъ историко-филологическихъ и этнографическихъ изученій въ Россіи (интересующіеся, на основаніи этихъ указаній, сами найдутъ нужное для нихъ,

¹⁾ „Весіля у гадяцькому повіті у Полтавщині“—*ibid.*, т. I.

²⁾ „Гуцульскі примівки“—*Етногр. Зб.*, т. V.

³⁾ „Селянські діти“—*ibid.*, т. V.

⁴⁾ „Програма до збирання відомостей при громаді й збірки сільської молоді (випишу, вечерниці, досвітки й складки)“.—*Матеріали до етнол.*, т. III.

⁵⁾ „Народні музичні струменти на Україні“—„Зоря“ 1894.

⁶⁾ „Писанки на галицькій Волині“—*Матеріали до етнол.*, т. I.

⁷⁾ „Народня пожива і спосіб її приправ“—*ibid.*, т. I.

⁸⁾ „Причинки до пізнання важнихъ сільської людности галицького Поділя“.—*Збірникъ матем.-природ.-лікар. секції*, т. V (медицинскій отдѣлъ).

⁹⁾ „Будівля на Чернигівщині“—*Матеріали*, т. I.

¹⁰⁾ „Гончарство у с. Олешні у Чернигівщині“—*ibid.*, т. I.

¹¹⁾ „Ткацтво у Східній Галичині“—*ib.* т. III, „Кушнірство у Галичині“—т. I.

¹²⁾ „Рубане і виготовлюваня дерева“—т. III.

¹³⁾ „Українське рибальство у Добруджі“—т. I.

пользуясь указателями и бюллетенями Общества). Если бы я захотѣлъ указывать все то новое, что вносить въ изученіе южной Руси эти работы и публикаціи матеріаловъ, мнѣ пришлось бы, конечно, написать нѣсколько большихъ книгъ. Уже такъ, какъ стоять дѣло теперь по нѣкоторымъ вопросамъ—какъ, напримѣръ, въ нѣкоторыхъ отдѣлахъ исторіи древней Руси, а по исторіи Галиціи специально—на всемъ ея протяженіи, по исторіи козачества, кончая эпохою Хмельницкаго, по исторіи новой украинской литературы, по украинской діалектологіи, по украинскому фольклору вообще,—ислѣдователь не можетъ двигаться, не ознакомившись со сдѣланнымъ и опубликованнымъ по этимъ вопросамъ Обществомъ имени Шевченка. И моя настоящая статья именно имѣла эту цѣль—указать работающимъ въ этихъ и смежныхъ съ ними научныхъ областяхъ въ Россіи на необходимость знакомства со сдѣланнымъ членами Общества—въ интересахъ усгѣшнаго развитія этихъ изученій.

Я думаю также, что и съ методологической стороны работы Общества могутъ имѣть интересъ и извѣстную пользу для русскихъ исслѣдователей: мнѣ кажется, напримѣръ, что методы изученія и обработки фольклорнаго, этнологическаго и археологическаго матеріала, археографическіе и историческіе приемы, выработанные и примѣняемые въ научныхъ трудахъ Общества, въ его такъ сказать сказать научныхъ лабораторіяхъ (конечно, въ переносномъ значеніи—такъ какъ лабораторіями въ собственномъ смыслѣ Общество не располагаетъ), имѣютъ свои особенности, иногда не только интересныя, но и поучительныя. Впрочемъ, это вопросы болѣе субъективнаго характера. Вполнѣ осязательными остаются результаты этой работы, накопленные десятилѣтнею научною работою обновленнаго „Ученаго общества имени Шевченка“, посильный обзоръ которыхъ старался я выше представить.

М. Грушевскій.

Толковый Словаръ живого великорусскаго языка Владимира Даля. Третье, исправленное и значительно дополненное, изданіе подъ редакціею проф. *И. А. Бодуэна-де-Куртене*. Т. I. Выпуски 1—3 (А—Вгягѣтъ). С.-Пб. 1903 г. Изданіе Товарищества М. О. Вольфъ.

Второе изданіе словаря Даля, вышедшее въ 1880 году, разошлось. Потребовалось новое изданіе. Эта потребность въ новомъ изданіи очень понятна: словарь Даля удовлетворялъ запросамъ и широкой